

OTTO JESPERSENS ARV: VIDENSKAB OG
PÆDAGOGIK.
SET I LYSET AF MODERNISMENS
GENNEMBRUD I DET 19. ÅRHUNDREDE

af
Erik Hansen

The article deals with the rise of modernism in the 19th century and how the ideas and principles of what later came to be called 'modern synchronic linguistics', and in particular 'modern grammar', were formed and indeed anticipated by the school grammar books written by the century's schoolmen. The general horizon of the article's argument is the pedagogical conflict between the Neohumanists (Humboldt) and Philanthropinists (Basedow); and by way of an evaluative appreciation of Jespersen's life and work it is demonstrated how the modern way of thinking, which became an -ism (Modernism) in the latter half of the 19th century, soon lost its original vigour and dynamic meaning, so that today to be a 'modern' linguist means to exist and write synchronic grammar books/treatises – in the present. Otto Jespersen started out as a fully-fledged modernist and reformist, but eventually lost his modernist stance.

0. Forord

Følgende er en fortsættelse af min artikel i *Danske Studier* 2009 om Hjelmslevs arv og gæld (Hansen 2009); begge er bidrag til en afhandling om modernitetens gennembrud i det nittende århundrede. Den moderne lingvistik (læs: synkronlingvistik) typiske syn på det nittende århundrede blev fremherskende i de første årtier af det tyvende århundrede, men allerede i sidste halvdel af det nittende havde tidens modernisters selvforståelse formet denne opfattelse, som efterfølgende generationer af modernister (synkronlingvister) fik kanoniseret og stereotypiseret til nærmest mytestatus.¹ Desværre må

man konstatere, at danske forskere som filosofen Harald Høffding og indogermanisten Holger K. Pedersen ved deres indflydelsesrige værker (især Høffding 1920 og Pedersen 1927) stærkt bidrog til en alt for ensidig fortolkning af det nittende århundredes kunst og videnskab, ja hele dets ånds- og kulturliv. Den moderne overlevering giver et forsimplende og fortegnet billede af det nittende århundrede med den konsekvens, at den moderne lingvistik fremkomst og efterfølgende dominans ikke kan forstås, og at dens bidrag til sprogvidenskab ikke kan vurderes i forhold til fremskridt og tilbageskridt.

1. Jespersens placering i forhold til dele af det 19. århundredes åndsliv og kulturstrømninger

Som antydnet er det 20. århundredes synkrone modernitet i lingvistikken, hvis begyndelse jeg sætter ved fremkomsten af H.-G. Wiwels danske grammatik i 1901 *Synspunkter for dansk Sproglære* og ikke ved Ferdinand de Saussures posthume *Cours de linguistique générale* (1916), foregrebet med 40-50 år; på den anden side har den moderne synkronlingvistik rødder længere tilbage, nemlig i det nittende århundredes pædagogiske diskussion og strid mellem de klassiske filologer og nyfilologerne, mellem nyhumanisterne og filantropinisterne.

Som så mange af sine efterfølgere, der med et pudsigt ord bliver kaldt 'moderne', forstod Jespersen ikke den (ud)dannelses- og videnskabstradition, som han blev dannet af, henholdsvis den lærde skoles og århundredets ånds- eller kulturvidenskabers tradition. Sidstnævntes sprogvidenskab tog han inkonsekvent radikal afstand fra, førstnævnte var han ikke vidende om. Som de senere modernister syntes også Jespersen at nære en fobisk angst for nygrammatikerne (*die Junggrammatiker*), og hans modstand mod latin som skolefag og obligatorisk bifag på Københavns Universitet rummer et vist følelsesmæssigt engagement, der næppe skjules under et utilitaristisk dække.

Jespersen er kaldt *rationalist* (Sørensen 1989: 39),² hvilket er at give ham for stor intellektuel eller åndelig kredit; thi han er *realist*, hvorved han sættes i gæld til det nittende århundredes filantropisme, og *historiker*, hvorved han vedstår sin gæld til det nittende århundredes nyhumanisme og historievitenskaber – om end hans teoretiske udsagn 'on historical principles' hviler på et rent kronologisk grundlag.

Derfor er der et vist ironisk strøg i Jespersens karakter, i hvert fald i hans produktion, men det passer måske ind i hans overordnede holdning som eklektiker: han selekterede en del af fortiden til at skabe en ny syntese med sine egne originale bidrag – et godt forskningsmæssigt og historisk princip, som i Jespersen dog manglede en dialektisk forståelse.³

Hverken Hjelmslev (Hansen 2009) eller Jespersen var i tilstrækkelig afstand til at forstå den tradition, de blev født ind i – det nittende århundredes intellektuelle og dannelsesmæssige horisont og fundament. De kommer derved til at misrepræsentere det, de begge opponerer mod. De er ikke i stand til at vurdere egne bedrifter, der derfor umiddelbart, især af eftertiden, tildeles den originale nyheds skær. De er ikke klar over, at deres overordnede ideer eller intellektuelle ariadnetråd allerede længe havde været kurante i deres respektive samtid, idet moderniteten som sagt havde været godt i gang i Europas videnskabelige, kunstneriske og teknologiske miljøer fra midten af århundredet.⁴ Ingen af dem udviser nogen særlig historisk bevidsthed – de havde ingen interesse for historieteori eller historiefilosofi (Kierkegaard), herunder sociologisk teori (Durkheim)⁵, og det i en periode og samtid, hvor sociologien og historieforskningen blev endeligt grundlagt som videnskaber. Kr. Erslev, som Jespersen omtaler i sin selvbiografi adskillige steder,⁶ havde bragt kildekritikken til Danmark, en videnskabelig metode, der jo måtte appellere til Jespersens såkaldt 'udogmatiske' og i høj grad abstraktløse og konkrete tilgang til fænomenerne, især detaljen: Jespersens holdning og måske endda kærlighed til den filologiske detalje var endvidere

allerede perfektioneret i nygrammatikernes udarbejdelse af den genetiske hypotese, i dialektgeografernes minutiøse undersøgelser (isoglosser) og ikke mindst i den klassiske tekstkritik, udviklet i Göttingen og bragt til Danmark af J. N. Madvig.

2. Jespersen i en makrohistorisk sammenhæng: en politisk-social baggrund og det modernes gennembrud

Otto Jespersen blev født mellem to skelsættende årstal for Danmark: årene fra 1848-50 til 1864 forløb mod en politisk-psykologisk horisont af at være borger i et sejrrikt 'mellemstort, multinationalt rige i Europa', mens landet efter 1864 blev reduceret til 'en ubetydelig, rent dansk småstat',⁷ en status der afsluttedes med salget i 1917 af de sidste tropekolonier og Islands selvstændighed (personalunion) i 1918. Om Jespersen kan huske noget fra tyskernes indmarch i Randers i 1864, tvivler han selv på, men i årene efter '64 opstod der et had, som han selv siger, mod alt tysk (Juul et al. 1995:10), og da den fransk-tyske krig (1870-71) bryder ud, kan han tilføje profranske følelser til de antityske. Både Jespersens tidlige år, hans skolegang, ungdomsår, uddannelse og hele voksenliv må således være forløbet med et kollektivt minde om en fordums national storhed og i en stemning af nederlag. Og Danmarks neutralitetspolitik i begyndelsen af det 20. århundrede giver landet en distance til 1. Verdenskrigs rædsler og resten af Europa og dermed en vis indelukkethed, en social eksklusivitet, der harmonerer med og er karakteristisk for synkronlingvistikkens natur med dens skarpe fokus på grammatikdisciplinens placering i landenes uddannelsessystemer.⁸

De psykologiske følger af periodens 'nederlagstraume', det fortsatte tyskerhad og de makrohistoriske kendsgerninger er naturligvis svære at præcisere, men de dannede baggrund for den konstante virkelighed og dagligdag i størstedelen af Jespersens liv, idet han jo

var 60 år, da Genforeningen skete – en genforening der hurtigt gik over i 20ernes og 30ernes økonomisk-politiske kaos.⁹

Ni år gammel kom Jespersen i 1869 i J. N. Madvigs lærde skole eller latinskolen, der fortjente det sidste navn. Madvigs dannelses-tanker må have præget Jespersen i hele hans skoletid og studietid, og hans antilatinske holdning kan sikkert spores tilbage til de sidste år af hans skolegang (1876-77). Skoleloven af 1850, der var nyhumanisten Madvigs værk, var reelt dominerende indtil århundredeskiftet, hvortil kom, at Madvig var leder af statens undervisningsinspektion fra 1848 til 1874, hvor Jespersen var 14 år. Madvig såvel som Jacob Grimm i Tyskland var politisk aktive i deres respektive parlamenter. Således havde Madvig en sprogpolitik i overensstemmelse med sit teoretiske, antihumboldtske sprogsyn om, at grænsen i Slesvig skulle være en sproggrænse, en politik han ikke fik gennemført.

Nogen Madvig-indflydelse må vi desværre afskrive, vist nok på hele den efterfølgende danske sprogforskning.¹⁰ Jespersens *squinting grammar*, altså antilatinske holdning – med Hjelmsslevs ord, transcendent lingvistik, og hvad jeg har formaliseret i princippet om 'Fænomenfejlen' (Hansen 2001:137) – er også udtryk for moderniteten og har intet med Madvig eller med sprogvidenskaben i det nittende århundrede at gøre – undtagen psykologisk set. Skydeskiven for Jespersens *squinting-grammar* er skolernes sprogundervisning og de af tidens synkronlingvister, der begik fænomenfejlen (se Coda nedenfor) – begrebet henviser altså ikke til århundredets sprogvidenskab.¹¹

Jespersens uddannelsesår forløb i de første dekader af modernismens gennembrud i Europa, og med Georg Brandes' *Hovedstrømninger* fra 1871 indvarsles *Det moderne Gennembrud* i Danmark, hvor 'moderne' også i Danmark bliver en bestemt måde at møde og se virkeligheden på (Hansen 2009). At være moderne bliver en måde at eksistere på, at være sig selv i det givne nu, en isme på lige fod med andre, som klassicisme, romantik, nyhumanisme, filantropinisme, hvoraf de tre første hentede deres idealer i en anden tid,

altså 'udefra'; de begik således fænomenfejlen og blev transcendent. 'Moderne' betød ikke det at følge en naiv nutidsrealisme, som det at ville høre græsset gro antyder, men rummer den historiebevidsthed og tidsforståelse, at man – nutiden – er noget særligt, nyt i forhold til traditionen – at være moderne må altid involvere radikalitet og dialektisk kritik af det nedarvede. Modernisme bygger på historie- og tidsbevidsthed, ikke på et nærvær i ensomhed. Det moderne i Édouard Manets maleri *Le déjeuner sur l'herbe* hviler netop på Manets tids- og historiebevidsthed.

Var Jespersen moderne? Ja og nej. Han var moderne i sin **radikalitet** mod og i sit **opgør** med det nedarvede inden for sit felt, og Jørgen Stender Clausens Brandes-inspirerede definition af det moderne som det 'at være sig selv' passer også godt på Jespersen.¹² Han var moderne i den forstand, at han betragtede sit emne gennem sin samtids briller. Lad mig tydeliggøre dette: moderne lingvister i dag er ikke moderne; deres modernitet består ikke i at se på deres emne på en *ny* bestemt måde i radikal afstand til deres 'ældre' kolleger, deres lærere: de har stereotypiseret og formaliseret det, der gjorde de første modernister moderne. Brandes ville have sagt, at reaktionen har været for længe (se senere). Der er ikke noget oprør, ingen radikalitet i den moderne lingvistik, og den enkelte forsker får ikke lov til at 'være sig selv' på grund af de politisk-økonomiske forskningsbetingelser og kravet om paradigmeforskning – *pereat scientia*. Hvor er tidens H.-G. Wiwel i dansk sprogforskning, en Henry Sweet i Storbritannien, og tidligere en Karl Brugmann, dvs 'junggrammatikerne' i Tyskland, og såmænd også en Felix Franke samt en Johan Storm i Norge?¹³

Jespersens modernitet, oprøret og reaktionen, formes måske ubevidst i og af hans skolegang, domineret som den var af Madvigs nyhumanisme. Jespersen kunne ikke se formålet med latin; under sine studier ved universitetet i København bliver han også influeret af tidens darwinisme og Jeremy Bentham's (1748-1832) ubehagelige utilitaristiske moralfilosofi, som Jespersen anvender på sproget, inklusive sit kunstsprog: 'That international language is the

best which on every point offers the greatest facility to the greatest number';¹⁴ dvs. Jespersen anvender principperne fra en moralfilosofi, der overlader de sidste til fanden.

Men hvad vil dialekttalere sige til det, hvad med minoritetssprog (jf. note 10 ovenfor)? Jespersen anvender et princip, hvis værdi kun måles på konsekvenserne: konsekvenserne af latin som obligatorisk universitetsfag er kun til nytte for de få – og dermed ikke godt – pædagogisk dårligt – ud med hebraisk, græsk og latin i nævnte rækkefølge – utilitarisme i en nøddeskal.¹⁵

Modernitet – og her er Jespersen moderne – blev også forbundet med troen på fremskridt og dermed udvikling: som sin samtid blev Jespersen grebet af Herbert Spencer,¹⁶ hvis tanker må have haft en ganske betydelig udbredelse i Danmark i tiden efter 1870, både i det akademisk-intellektuelle miljø og i en del af offentligheden. Det har først og fremmest været hans generelle **forandringslære** for adskillige af samfundslivets afdelinger; denne blev da læst som en ny progressiv, optimistisk, rationel og videnskabeligt orienteret verdensanskuelse. Ordet 'udvikling' blev simpelthen yndlingsord i slutningen af 1880-tallet (Andersen 1925:814). Men desværre så Jespersen ikke, at utilitarisme og Spencer ikke går sammen; Spencer var stærkt kritisk over for utilitarismen – demokratiets skyggeside, kunne man sige; ligeledes forstod Jespersen ikke, at de spencerske idealer led skibbrud fra 1914 og fremefter; men den tabte generation og økonomisk-politiske ragnarok er ikke noget der afficerer sprogforskere.¹⁷

3. At høre græsset gro og det at være moderne

Jespersen viser ved sin fra dialektforskeren Ellis lånte ledetråd, det 'at høre græsset gro', at hans historiesyn er fremadrettet med udgangspunkt i nutiden; dette i modsætning til en historieopfattelse, der søger tilbage, som tidens videnskabelige sprogforskning nødvendigvis måtte gøre i den genetiske hypotese. Men at høre græsset

gro risikerer også at blive en naiv nutidsrealisme, der paradoksalt nok hører hjemme hos det historiske princip – at finde ud af 'wie es eigentlich (gewesen) ist'. Jespersen kan ikke undertrykke sine to, med moderne ord, kognitive sanser – tids- og historiesans.

Når man er nutidsrealist og som sådan vil forstå, at og hvordan græsset gror, være engageret i nutiden og nutidsorienteret,¹⁸ kan man gøre det på to måder: som det halvgale mørkemenneske Grundtvig finde afsæt i den danske fortid, sprog og mytologi,¹⁹ eller som Madvig i rationelle, akademisk-intellektuelle principper, der havde en international intellektuel fundering.²⁰ Jespersen søgte ikke idealer og principper udefra, midler der var tidsmæssigt fremmede, når det drejede sig om at høre græsset gro; som nutidsrealist behøvede han ikke at kende sin tradition, men at han så ofrede sit krav på at være moderne, er bagsiden af medaljen: Jespersen har sikkert læst Viëtors *Trompetenstoss* fra 1882, men har gjort det ganske selektivt og uden at forstå Viëtors argument – skoletraditionsstriden mellem nyhumanisterne og filantropinisterne.²¹

Jespersen benyttede sig ikke af den historisk-komparative metode, der jo havde gået sin sejrsgang især i Tyskland og gjort sprogstudiet videnskabeligt.²² Og i modsætning til Madvig har Jespersen ingen teoretisk pædagogisk fundering: for Madvig, i lighed med de andre nyhumanister, gik opdragelse og dannelse sammen: *Erziehung und Bildung*. Barnet skulle opdrages således, at dets humanitet blev udviklet og dannet (formet) til et helstøbt produkt, for at det kunne finde en plads i samfundet – formet efter et fællesmønster, nemlig antikens, især latinsk-romerske billede.

I 1886 udkom Kristoffer Nyrops disputats med et kapitel om den nygrammatiske metode. Jespersen publicerede samme år en artikel måske som et korrektiv til Nyrop, men i hvert fald et angreb på nygrammatikernes metode. Denne artikel mangler både Nyrops og nygrammatikernes stringens og videnskabelighed, og dens problem er, at Jespersen søger det resultat, han vil have – nytteværdi – og at han ikke havde nogen videnskabelig baggrund for at kritisere teorien (se sektion

6 nedenfor). Dette betyder, at han som de samtidige og efterfølgende synkronister ikke får fat i hele det nygrammatiske teorikompleks. Han forstår ikke, at da Karl Verner sluttede sin 1877-artikel med sætningen 'eine regel für die unregelmässigkeit', så blev den genetiske hypotese afsluttet og gjort empirisk, idet Verners sætning entydigt siger, at lydlovsformlen 'Alle $A > B$ ', som eftertiden hæftede sig ved, er og bliver et forskningsideal, på samme måde som man i filosofien kalder tankemønstre som subjekt-prædikats-, substans-egenskabsforhold samt årsag-virkning for nødvendige, transcendentale erkendepprincipper. Som et kuriosum: Verners artikel kom ud i 1877, da Jespersen starter sine universitetsstudier. Når Jespersen (Juul et al. 1995:53) henviser til Hugo Schuchardts værk mod nygrammatikerne, forstår han ikke, at Schuchardt også var dialektgeograf, og at bølgeteorien i disse år gik sin sejrsgang mod stamtræteorien (Hansen & Nielsen 2007:31-41), kort sagt, store dele af den videnskabelige tidsånd var med Jespersen, men denne 1886-artikel kan ikke skjule, at Jespersen intet kender til de indoeuropæiske sprog, komparativ metode, ikke kender tilstrækkeligt til dialektgeografien, ikke har forstået Hermann Paul (der jo selv var opdraget og dannet nyhumanistisk), lige så lidt som Jespersen er inde i tidens psykologiske forskning.²³ Madvig var bevandret i både i den psykologiske fakultasteori og Johan Friedrich Herbart's associationsteori, og Herbert Spencer forsøgte at grunde sine principper for et opdragelses- og uddannelsesforløb i en udviklingspsykologisk teori.²⁴

Man kan spørge neutralt: hvorfor accepterer Jespersen ikke andre personers forskningsideal, når han selv har et, som han stædigt fastholdt hele sit liv (se nedenfor)? Hvorfor udviser han stort set irrelevant kritik mod en sprogteori, der har haft så fremragende resultater, og er kritikløs over for sit eget forskningsideal, fremskridtstanken anvendt på sproget, et ideal der intet empirisk relevant har leveret? Hans toleranceudsagn, citeret af Christophersen (1989:4), 'Why cannot people live in peace together?' klinger hult, når man sammenholder det med hans usaglige kritik mod nygrammatikerne, og politisk naivt,

når man tænker på de historiske begivenheder fra 1860 til 1943. Jespersen synes ikke at have haft evnen til at tvivle på egne holdninger eller fortræffeligheder, i modsætning til Madvig, der i starten på sin karriere havnede i en dyb psykologisk krise pga. tvivlen på netop egne evner, følelsen af utilstrækkelighed, en sjælelig tilstand som Madvig selv beskriver på følgende vis (Larsen 2002:30):

En kort Tid kunde nu vel herunder den omhyggelige Indsamling af Specialkundskab og Arbejdet paa en i det Enkelte klar og forstandsmæssig Ordning af denne tilfredsstillende; men Trangen til et alsidigere Overblik og til en dybere Begrundelse, der førte ud over Specialvidenskaben, var tilstede og gjorde sig efterhaanden gjældende med Uro og Kamp ... En Forelæsning over Philologiens Encyklopædi som jeg holdt i Sommeren 1830, vakte saa stærk Følelse af min almenvidenskabelige og filosofiske Utilstrækkelighed, at jeg næsten bragtes ud af Fatning og i Sommerferien, umiddelbart efter mit første Barns Fødsel, maatte søge Ro og Ligevægt ved en Fraværelse fra Hjemmet og Ophold hos Venner i Nordsjælland. Jeg var saa stærkt rystet, at jeg, hvis jeg ikke havde Pligter mod min Familie, havde havt stor Lyst til ganske at afbryde min Virksomhed og opgive min Embedsstilling.

I parentes: Johan Storm karakteriserede Jespersen således: 'for hver Bog han [Jespersen] skriver, antager han en mere og mere flot og overlegen Tone' (citeret Juul 2002:111), og hans bøger som 'temmelig ufordøielige Værker' (Juul 2002:112).

4. Reformbevægelsen og dens pædagogiske principper

For at forstå Jespersens modernitet – videnskabeligt og pædagogisk – må man se nærmere på to af århundredets kulturelle spændingsfelter,

nemlig århundredets pædagogisk-dannelsesmæssige idealer og dets sprogvidenskabelige principper. Begge dele forenes jo smukt i Otto Jespersens virke, på samme måde som man kan se det i hans store inspirator og forgænger nordmanden Johan Storm (Juul 2002:79-85), der med adskillige år foregreb den såkaldte reformbevægelse: 'Sproget må læres således, som det forekommer i det virkelige liv' (citeret fra Sørensen 1989:35), hvad Arne Juul (2002:79) understreger ved: 'Det var Storms betoning af det vigtige i at studere *talesproget* som greb Jespersen.'

Wilhelm Viëtors artikel 'Der Sprachunterricht muss umkehren!' udkom først i 1882 og den anden store Jespersen-inspirator, Felix Franke skrev sit pædagogiske værk i 1884 *Die praktische sprachlernung aufgrund der psychologie und physiologie der sprache dargestellt von Felix Franke* senere oversat af Jespersen.

Som uddybelse af den pædagogiske side af Reformbevægelsen vil jeg citere Jespersen selv og tage udgangspunkt i Knud Sørensens koncise artikler (1969, 1989) om samme emne. Sørensen nævner ikke nyhumanismen med et ord, men ser sagen fra filantropisternes syn; derved sættes den pædagogik i relief, der har været dominerende siden sidst i 1960'erne, hvor grammatikere eller synkronister begyndte at monopolisere sprogundervisningen både i Danmark og internationalt. Som Storm, Viëtor, Franke, Sayce og Sweet o.a., der alle havde foregrebet Jespersens synspunkter, ønskede Jespersen (Juul et al. 1995:47ff.)

to get language teaching onto a different track: the use of phonetics and phonetic script, translation as little as possible, sensible grammar and not much of it, particularly not meaningless rote-learning, in brief to emphathize with the foreign language as much as possible.

Og Knud Sørensen (1989:35f.) opsummerer Jespersens, reelt Reformbevægelsens, og i et stort omfang Spencers, principper således:

- 1) 'It is the spoken language, not the written, that should form the basis of teaching,' hvad Sweet i 1891 havde formuleret som: 'An essential feature of this grammar is that it is on a phonetic basis;' thi ellers ville undervisningen kun dreje sig om papirengelsk.²⁵
- 2) 'use should be made of coherent texts with a sensible content' og ikke af korte 'disconnected' sætninger.²⁶
- 3) 'Grammatical observation should be practiced in close connection with the study of texts', og Sørensen (1989:37) kommenterer: 'Jespersen is strongly critical of the rote-learning of rigmaroles and rules that are often not understood, and he quotes with approval Herbert Spencer's reference to "that intensely stupid custom, the teaching of grammar to children". Instead he makes a plea for what he calls "inventional grammar":²⁷ the pupils should be stimulated to go treasure-hunting in the texts for examples on the basis of which they can make up their own grammatical rules. They should never be told by the teacher what they can find out for themselves. ... morphology and syntax should not be divorced.'²⁸

Her understreger Jespersen vigtigheden af den induktive metode, som Spencer gang på gang fremhæver som videnskabens – og pædagogikkens – eneste metode,²⁹ men mere interessant er konsekvensen af dette princip: nemlig at den moderne synkrone grammatikforskning er overflødig – de studerende har jo det hele lige foran deres øjne, og enhver kan 'opfinde' eller skabe sin egen grammatik. Som Spencer siger i opdragelsessættet: når en abstrakt eller generaliserende regel udfindes på denne måde, bliver den forståelig i kraft af dens konkrete indhold. Den deduktive metode – indoktrinering af reglen først – bliver gold indlæring og kan kun anvendes i særlige tilfælde. Også på dette punkt følger Jespersen Spencer; i Sørensens formulering: 'the inductive method being supported by deduction' eller undervisning i 'systematic grammar'

(1989:37).³⁰ I 1905-udgaven, som jeg henviser til, nævner Viëtor (1984:80/147 note 16 og 17), at i de tyske *Lehrpläne* for 1891 og 1901 blev det grammatiske stof betragteligt reduceret, og at kun 'ein möglichst vereinfachtes System' for fransk og engelsk skulle bibringes eleverne. Dette er, hvad i anden sammenhæng Roland Barthes kalder 'lånt viden; hidrørende fra andre' – ikke elevens ('*min*') viden (Barthes 2010:127).

- 4) Oversættelse 'should be severely limited', og herunder skal man skelne mellem dansk-engelsk og version, der jo begge hører sammen med den gamle *grammar-translation* metode.

Viëtor (1984:75/142) er her ganske kontant: 'Das Übersetzen in fremde Sprachen ist eine Kunst, welche die Schule nichts angeht.'

Et vue ud over de sidste 50 års sprog- og grammatikundervisning i det danske uddannelsessystem vil vise, at Jespersen har talt for døve øren: *grammar-translation* metoden (punkt 4) trives i bedste velgående; grammatikbøgernes eksempler er alle hentet fra skriftsproget og er usammenhængende; fonetik er løsrevet fra grammatikundervisningen. I denne 50årsperiode har sprogundervisningen været domineret af synkrongrammatikerne, der i forsøg på at begrunde denne metodes dominans uden at vide af det er vendt tilbage til en nyhumanistisk tradition. Dette aspekt kan jeg ikke komme ind på her, ligesom jeg kun summarisk med citater skal omtale tidens to stridende pædagogiske retninger, nemlig nyhumanismen og filantropinismen, der også fik navn fra diskussionen om de talte sprog – den *neusprachliche* bevægelse (også kaldet Reformbevægelsen), men jeg skal henvise til værker af Erik Haue (2004), Jesper Eckhardt Larsen (2002) og Erik Nordenbo (1984). Tilsvarende må en uddybende behandling af Wilhelm Viëtors skamredne og ofte mislæste Trompetenstoss også udsættes til anden lejlighed.

5. De to pædagogiske retninger i det 19. århundrede

Der er ingen tvivl om, at Reformbevægelsens fortalere fra starten var oppe mod hård modstand. Herom vidner Karl Verners brev til Jespersen efter Quousque Tandems stiftelse i 1886 (Juul 2002:82):³¹

[...] gør Dem for guds skyld ingen illusioner om, at denne opgave (at få sprogundervisningen herhjemme reformeret) vil falde let her i Danmark. Dertil har den klassiske filologi alt for længe som en mare ligget på sprogvidenskaben. Vi har kun ét universitet, og i over en menneskealder har dette universitet kun haft én vægtig filologisk autoritet; alle skolemændene i de sproglige fag er derfor skårne over én læst med en på blind autoritetstro fæstnet **undervisningstradition**. *Den generation får De ikke omvendt; den må De lade forsvinde efter mortalitetens love. Og det har lange udsigter. (Min fremhævning)*

De to fronter, som Verner hentyder til, fremstiller Arne Juul (2002: 82-84) klart med to citater. Først et svar fra en lektor ved Metropolitan-skolen, København, til en elev: 'Det er den lærde Skoles Opgave at vise Dem Sprogenes Bygning og indre Sammenhæng og give et passende Gloseforraad. Resten kan enhver Overkellner lære Dem.'³² Og så en reformists (mag. art. Gerson Trier) synspunkt fra 1902:

Det kan ikke gå an (...) at man endnu sidder med sine klassiske Hjerner og søger ud fra dem at ville undervise. Vi maa forandre Hjernerne på Lærerne, før der kan være Tale om, at de i Virkeligheden med hele deres Bevidsthed og Følelseliv faar indsuget Forestillingen om, at det er levende Sprog, de har med at gøre.

Der er næppe tvivl om, at med udviklingen af synkronfonetikken som en selvstændig videnskabelig disciplin får reformisterne det redskab,

som afgørende kan befordre deres program, og at nyhumanisterne samtidig mister et argument mod den 'nysproglige' orientering. I Danmark kan Jespersens rolle i den praktiske udnyttelse af fonetikken og dens universitære placering ikke undervurderes, men det skal understreges, at den moderne synkronisme har sine rødder i filantropinismens og nyhumanismens skolegrammatikpraksis, såvel som i en del af tidens hele åndsliv (fx Kierkegaard (note 12 ovenfor) og Nietzsche). Da Reformbevægelsens forkæmpere ikke var teoretisk orienteret, bemærkede de ikke, hvor enkelt deres ikke-historiske antropocentricitet kunne placeres i 'Det subjekt (som jeg er)' og som 'er kun *nærværende*, det er kun *i nuet*' (Barthes 2010:80; jf. 38, 83, 120).

6. Opsummering af Otto Jespersens pædagogik

Nærværende afsnit kan sammenfattes i følgende pointer:

- 1) Jespersen kendte ikke til det vandtætte skel mellem sprogforskning og sprogpædagogik, som kendetegnede den tradition, han blev født ind i. Jf. punkt 4.
- 2) Jespersen kendte derfor heller ikke århundredets to stridende pædagogiske retninger.
- 3) Jespersen kendte ikke til (eller var måske blot ikke interesseret i) den sprogvidenskabelige tradition, han blev født ind i – tidens runediskussion (Nielsen 2000:39-75), den genetiske hypotese, dialektgeografien, stamtræsteori og bølgeteori, sprogteori (Hermann Paul 1880).
- 4) Som realist blander Jespersen og tidens synkronister forskning og pædagogik sammen til den enhed, som vi kender fra vore universitetsuddannelser fra ca. 1900, ideen om forskeren, der underviser, synes at opstå her.
- 5) Til trods for et antropocentrisk udgangspunkt har Jespersen ingen forståelse for samtidige psykologiske tendenser. Freuds

Drømmetydning fra 1899 samt Harald Høffdings psykologiske arbejder er ham ukendte.

- 6) De ovennævnte forhold (med undtagelse af pkt. 5) er konsekvenser af det at være nutidsrealist: for at være synkronlingvist behøver man jo ikke at kende til, hvad der skete i går; men så er man altså heller ikke moderne.

7. Jespersens selverkendelse og forskningsmæssige principper.

Jespersen (Juil et al. 1995:243-45) er ret åbenhjertig i sine memoirer, idet han indrømmer at han er *idle*, dog ikke *lazy*:

Because of my idleness I have never become a learned man – I do not really like it when, frequently, I have been called learned; it is a quality which I do not rate very highly, except when, as witt. Thomsen and a few others, it is connected with perspicacity and breadth of vision; the latter is far more valuable than mere scholarly accumulation of knowledge, which often leads to narrow views and pedantry.

I have never ventured to take up the most difficult tasks, and from the outset I felt fairly cool towards much of that which most concerned the majority of philologists at the time when I was training to become one.

Han har ikke beskæftiget sig alvorligt med det besværlige – de besværlige sprog som f.eks. russisk og finsk, og slet ikke de indoeuropæiske – eller med svære filosofiske problemstillinger (jf. punkt 3 i sektion 5 ovenfor), og det er nok vanskeligt at påvise, hvordan de personer, hvis navne han dropper rundt i bogen (Juil et al. 1995:244, 240), har influeret ham. Han diskuterer ikke begrebsmæssige problemstillinger. Jeg har tidligere bemærket inkonsekvensen i hans forhold til Spencer og Bentham, og når han et sted siger, at Nietzsche var

ham for negativ, nihilistisk, så er det en overfladisk bemærkning uden forståelse for Nietzsches, og indirekte Brandes', synspunkter og i sidste instans for den modernisme, som Reformbevægelsen hægtede sig på (se Juul et al. 1995:43). Jespersen forstod ikke, at Brandes på en måde også 'hørte græsset gro', idet hans historiesyn var fremadskuende (Hansen 2009:70),³³ at Brandes som Nietzsche så tingenes værdi i forhold til det aktuelle liv og foretog et opgør med den tilbageskuende historiefilologi og den falske historisme, som karakteriserede nyhumanismen. Det menneskesyn vi finder hos Brandes og Nietzsche harmonerer med den jespersenske antropocentricitet: historie (Brandes: litteratur) er godt, når den hjælper livet: 'vi har brug for historien med henblik på liv og handlen' (Nietzsche 1996:36)³⁴ og 'kun for så vidt historien tjener livet, vil vi tjene den' (*ibid.*). Er der nogen moderne grammatiker eller lingvist, der tør hævde, at deres grammatikbog eller teori 'hjælper livet', bidrager til 'fremskridtet', endsiges 'sætter under debat' og dermed 'lever'?

Jespersens manglende fordybelse i den teoretisk-begrebsmæssige detalje skal sættes over for hans fordybelse i den filologiske detalje eller den imponerende mængde af data, som han evner at sætte ind i mange sammenhænge, og som han bruger til at understøtte sine personlige synspunkter.³⁵ Selv om han her følger Spencers krav om et strengt empirisk udgangspunkt, mangler Spencers erkendelse af det næste skridt i forskningsprocessen, abstraktion og generalisering. Derfor er det forstemmende at læse siderne 243-247 i hans memoirer, hvor han udstiller sin grundlæggende antiteoretiske holdning:

- 1) S. 244: 'I have never had the industry to learn thoroughly as many languages as Vilhelm Thomsen, Holger Pedersen, Sarauw, or Sandfeld. I have really learnt only the easiest languages'. Dette er et tyndt grundlag at kritisere de folk på, der grundlagde den moderne lingvistik, nygrammatikerne.
- 2) S. 244: 'My approach to philosophy has been similar: I have passed over what is really difficult.' For dette giver han en slags

- begrundelse, som nogen måske synes er relevant for nutidens lingvistik:
- 3) S. 245: 'I am not a philosopher, and much of what has appeared in recent years in the way of general linguistic theory washes over me, when I read it, as something that teaches me amazingly little about the linguistic life of which I have tried to understand something. Sterile speculations, some of them remote from reality'. Hører vi i det sidste en uvilkårlig Brandes-Nietzsche inspiration?
 - 4) S. 246: 'I have not been a hypothesis-monger in a discipline (much too) rich in hypotheses. Essentially I have kept my feet on the ground in the best-known languages'. Igen et udsagn, der næppe kan komme fra en rationalists mund (jf. Sørensen ovenfor).

Jespersen siger selv, at han kendte sine begrænsninger; men dette betyder også, at hans værker fremstår som en slags indre monologer. Der er ingen livgivende diskussion med modstandere. Han giver ikke læseren mulighed for at vurdere hans konklusioner eller udsagn; hans måde at dyrke lingvistik på er i det store og hele en fastfrosen form, som er blevet skabelon for eftertidens synkrongrammatikere og synkronlingvister. Vi ser ikke den dynamiske dialektik, over hvilken Brandes strukturerede sin *Hovedstrømninger*, og som Brandes (1966:243-244) efterlyser i den danske litteratur i det 19. århundrede.

Når Jespersen siges at være anti-teoretisk, skal dette tages med et gran salt, thi Jespersen havde som allerede antydnet en del forskningsmæssige ledetråde, som det fremgår af 1) til 4) ovenfor. Imidlertid problematiserede han dem ikke – satte dem ikke til debat. Så i Jespersens teoretisk-metodiske bygningsværk er der 'many mansions' – han var jo eklektisk:

- 5) *to hear the grass grow*.
Har jeg kort kommenteret som et billedsprogligt udtryk for

Jespersens nutidsrealisme, indeholdende et 'forlæns' historiesyn.

6) *Induktiv metode.*

Dette er tæt forbundet med princip 5), og Jespersen følger både Spencers og John Stuart Mills syn på videnskabelig metode; og 5) og 6) er i overensstemmelse med hele Reformbevægelsens program mod tidens latin-baserede sprogbeskrivelser.

7) *nur muss man den Begriff nicht zu eng nehmen.*

Jespersen burde jo nok have sat synspunktet under debat, fordi udefineret udelukker det rationel og videnskabelig diskussion. Synspunktet antog Jespersen (1886) ganske elegant om end belejligt i sin kritik af lydlovenes undtagelsesløshed: det opsummerer hans generelle holdning til teori på samme tid, som det er en afvisning af den nygrammatiske teori. Men han forstod som sagt ikke, at der skete to ting, da Verner formulerede sin berømte sætning: ideen om undtagelsesløshed blev et forskningsideal og lydlovsbegrebet blev ikke længere forstået i dets snævre, ideale betydning!

På den anden side, taget i dets hverdagsagtige forstand, blev dette syvende princip kendetegnet for Jespersens anvendelse af rang-systemet: i ingen af sine grammatikbøger kunne han føre teorien om rang til bunds. Som et kuriosum: princippet gælder jo også vor tids moderne synkrongrammatikker: det med det aktuelle nu og dets sprogtilstand skal ikke tages for bogstaveligt; se blot Coda e) nedenfor.

8) Det *fremadskuende, kronologiske* historiesyn som karakteriserer Jespersens 'historical principles' i værket *A Modern English Grammar on Historical Principles*.³⁶

Som han selv skriver, opgav han at bruge Spencers udviklings-teori og stiller (i bind VI, s. 4) sit værk i modsætning til Herbert Koziol, der 'takes into consideration the whole extent of the English language from the oldest times', hvorimod Jespersen laver et synkront snit ved 'the modern period only, though, as

it is "on historical principles", with occasional glances at the earliest periods'. Igen ser vi en manglende konsekvens i gennemførelsen af synspunktet samtidig med, at Jespersen anvender en metode, som Kr. Mikkelsen ville have nikket billigende til, men som H.-G. Wiwel og andre inden for Reformbevægelsen må have undret sig over – en metode hele Reformbevægelsen havde kritiseret skarpt – 'Grammatik auf historischer Grundlage'. Mere om dette i efterfølgende CODA.

- 9) *En udtryks-indholdsmetodologi, der fører til ophævelse af det absolutte skel mellem morfologi (grammatik) og syntaks*

Det binære tegn er ikke en saussureansk opfindelse, og Jespersen følger Sweet (1968:6, 7) i synspunktet om, at

Language and grammar are concerned not with form and meaning separately, but with the connections between them, these being the real phenomena of language

og

There are, then, two sides to language – two ways of looking at it: there is the formal side, which is concerned with the outer form of words and sentences, and the logical side, which is concerned with the inner meaning.

Dette munder ud i Jespersens procedure: først går man – i morfologien – FRA den 'ydre' (*outer*) form TIL den 'indre' (*inner*) betydning (*notion*): O → I, dernæst går man i syntaksen – FRA 'indre' til 'ydre': I → O, dog således, at der ikke opsættes kategorier, som ikke har en sproglig form (se Sweet 1968:§17). I bind VI, s.1 af *MEG* siger Jespersen også, at *things grammatical* undersøges fra to forskellige synspunkter, og foregriber som ovenfor antydet Hjelmslevs ide om, at lingvisten anskuer det samme materiale fra et system- og et forløbssynspunkt.

10) *The Three Ranks*

Bag rang-systemet ligger det logiske, men uhåndterlige specialiseringsforhold mellem et ords intension og extension; i sætningen er et led enten *primary*, *secondary* eller *tertiary*, et 'kvartær'-led gives ikke, fordi kvartær-led ikke har et formelt (morfologisk) mærke. Her glemmer han position som et formkriterium, og selv om hele rang-systemet er Sweet-inspireret (Sweet 1968:18), så bryder Jespersen både med Sweet og hele Reformbevægelsens principper, idet han ikke tager talesprogets formkriterier ind i sproganalysen; som så mange moderne grammatikere overser Jespersen intonation og tryk som 'ydre' eller morfologiske former,³⁷ hvorimod Sweet (1968:§§81-86)³⁸ følger reformisterne, når han siger, at

There are five ways of indicating the relations between words in word-groups and sentences: (a) word-order, or position, (b) stress, (c) intonation, (d) the use of form-words, and (e) inflection.

11) *Fremskridtstanken*

At sprog udvikler sig fremskridtsmæssigt, er et synspunkt, der som nævnt flere gange, var tidens mantra; men det må undre at Jespersen ikke hurtigt opgav denne frugtesløse hypotese.

12) *Antropocentricitet*

Jespersens antropocentriske sprogsyn er på ingen måde gennemført som fx nyhumanisterne (Madvig) gjorde det, for hvem som sagt opdragelse og (ud)dannelse var to sider af samme sag. Jespersen kunne have sat sit sprogsyn ind i en modernistisk ramme ved hjælp af Nietzsche og Brandes; men både antropocentricitet og 'realisme' forbliver vage udiskuterede termer, idet han hverken satte tingene til debat eller så dem 'i livets tjeneste'.

Jespersen blev født ind i og voksede op i modernismens periode; han blev et vigtigt medlem af hele Reformbevægelsen og i kraft af dette medlemskab modernist. Men som Brandes siger om den danske litteratur, forstod Jespersen (og de andre 'reformerte' sprogfolk) ikke, at deres nok så berettigede reaktion mod traditionen kun kunne være en naturlig del i en dialektisk proces i samfundets og menneskets (Brandes: humanitetens) tjeneste. Reaktionen skulle naturligt 'overvindes' og bidrage til, at nye livgivende 'synteser' opstod (fremskridt): den moderne lingvistiske reaktion stagnerede desværre hurtigt, da det tyvende århundrede var kommet godt i gang. Jeg citerer Brandes (1966:243-244) in extenso: Danmark kom med i 'reaktionen' (mod Oplysningstidens tanker og Den franske Revolutions excesser).

I alle vore litterære bevægelser i dette århundredes begyndelse, i Oehlenschlägers poesier, i Grundtvigs prædikener, i Mynsters taler og Ingemanns digte er der et stærkt element af reaktion mod det 18. århundrede. At en sådan reaktion kom, var berettiget og naturligt. Men hvad jeg ville forsøge at vise Dem som uberettiget og unaturligt, det er, at denne reaktion endnu vedvarer hos os så længe efter at den andetsteds for længst er ophørt og overvundet.

Lad os forstå hinanden. Reaktion er som sådan langt fra ét med tilbageskridt. Langt fra. Tværtimod! en sand supplerende, korrigerende reaktion er fremskridt. Men en sådan reaktion er kraftig, kort og stagnerer ikke. Efter i nogen tid at have bekæmpet den foregående periodes excesser, efter at have fremdraget, hvad den trængte tilbage, optager en følgende periode den foregåendes gehalt, forsoner sig med den og fortsætter dens bevægelse. ... Hin reaktion mod det 18. århundrede fortsætter sig sendrægtigt, trent, med afbrydelser, men den synes ikke at ville tage nogen ende, og følgen er, at vor litteratur er sunket sammen i en døs, der snart begynder at forundre os selv.

Den moderne synkronlingvistik og grammatikbogsskrivning har ikke forsonet sig med – og har derfor ikke forstået at knytte an til – hvad den forkastede. Dermed har den forsømt at skabe en ny syntese, som et fremskridt, alt sammen under en dynamisk dialektiks og Den kritisk-filologiske Metodes ånd.

CODA Opsamlende og uddybende kommentarer

a) Et desideratum

Vi mangler en større samlende afhandling over Otto Jespersens liv og virke, hans omfattende videnskabelige og pædagogiske produktion og tankerne bag den, en afhandling der fremstiller udviklingen i Jespersens arbejde, som påviser hans placering i samtidens sproglige miljø, internationalt og nationalt, og hans betydning for engelskundervisning og -forskning i Danmark; et arbejde som ikke mindst vurderer Jespersens oeuvre i lyset af fremskridt og tilbageskridt, altså ikke blot forholder sig refererende til det. Thi (Wiggen 2006:89),

Vitenskapelige belysninger av et språksamfunns lærebøker kaster lys over både faginternt og allmennkulturelt interessante aspekter. Det gjelder for eksempel hvordan lærebøkernes fagframstillinger står i forhold til de samtidig vitenskapelige, og det gjelder hvordan lærebøkernes innhold og form bærer preg af mer allmenne, samtidige ideer og mentaliteter på gitte fagfelt.

Hvad Wiggen her siger, er et sprogligt-pædagogisk ekko af Brandes (1966 bind 2:208) om litteraturen: 'Digtningens opgave er altid den, i sammentrængt form at give et billede af et folks og en tidsalders liv.' Og Brandes fortsætter næsten profetisk for, hvad der skete med store dele af den moderne synkrone sprogbeskrivelse: 'Romantikken har kastet vrag på denne opgave.'

b) *Usammenhængende eksempler fra 'gammel' og 'moderne' grammatik.*³⁹

Kolonne 1	Kolonne 2
Who can have put that into his head.	This is a misfortune. Jack became my best friend.
Many people lead a gay life.	My brother looks very intelligent.
I will write it down at once.	My sister often gets more upset than
Did you ring, ma'am?	Jack.

c) *en nyhumanistisk 'joke' eller nyhumanistisk stringens*
 Reformbevægelsens folk var hurtige til at harcelere over den nyhumanistiske sprogbeskrivelse, der som bekendt blev døbt *squinting grammar*. Både Viëtor og Jespersen undlader ikke at fremhæve denne antikiserende beskrivelsesform, og andre moderne grammatikere har fulgt trop: men lad også den anden part blive hørt:

Kolonne 3	Kolonne 4
<i>Bøjning af substantiv</i>	<i>Bøjning af substantiv og artikel</i>
<i>Nom</i> the king	Berlin <i>sg. the pl. the</i>
<i>Voc</i> O, King	
<i>Acc</i> the king	Berlin the the
<i>Gen</i> of the king, the king's	ab <i>oder</i> von Berlin of the of the
<i>Dat</i> to the king	zu <i>oder</i> nach Berlin to the to the
<i>Abl</i> from the king	
<i>Lok</i>	in Berlin
<i>Instr</i> with the knife	mit <i>oder</i> durch Berlin

Da i det nyhumanistiske ideal teori og data faldt sammen med det klassiske Rom, dets kultur, litteratur, samfund *og* sprog, hvor altså fx Ciceros latin var manifestationen af sprogteorien, kunne en nyhumanistisk synkron grammatikskriver jo ikke gøre andet end at anvende teorien stringent og konsekvent: troskab mod paradigmet har altid været et tveægget sværd. Når teorien bliver gjort til alt, gør man 'den til det, den er', nemlig dens henviste og omtalte, i

nyhumanistens tilfælde 'den klassisk romerske kultur' (Kierkegaard 1963:30; se også note 5). Kierkegaard har i det citerede værk, *Frygt og Bæven*, analyseret denne type sammenfald, og K.E. Løgstrup har gjort det samme i *Vidde og prægnans*, hvor sammenfaldet bliver kaldt afstandslost.⁴⁰

d) *Hvorfor moderne synkrongrammatik er umoderne*

Kendsgerningen er berørt tidligere (Wiggen-citatet ovenfor) og for at opsummere umoderniteten: synkrongrammatikerne er vendt tilbage til synspunkter fra før Reformbevægelsen: 1) det talte sprog er ikke grammatikerens data; 2) usammenhængende data er synkrongrammatikerens; 3) eleven eller den studerende får regler præsenteret deduktivt og bliver belært om, hvad han eller hun selv kan 'udfinde'.⁴¹ K. E. Løgstrup (1976:11-12) sætter i en anden sammenhæng den 'moderne' synkrongrammatikers mangler i relief: ordene i grammatikbogens data 'er kun syntaktisk forbundne, og det er ikke nok, de skal også være meningsforbundne, og det er de ikke, for det sørger tonen for, og den mangler.' Læseren af den moderne synkrongrammatikbog får en 'mangeloplevelse' på grund af usammenhængende data.

e) *Det 'synkrone snit'*

Jespersen arbejder med det pudsige begreb, som senere blev døbt 'Det synkrone Snit', og som alle de senere, moderne grammatikere jo også forudsætter: man hævder, at man kan lave et synkront snit på sprogets eksistentielle akse og fastfryse dette snits sprogtilstand til efterfølgende beskrivelse. Jespersen laver sit snit ca. 1400 og så hører han græsset gro frem til 1940; han erkender altså at hans moderne engelske grammatik forløber over en periode, bestemt ved hans eksempelsamling. Det skal han som sådan have ros for, i modsætning til vor tids moderne grammatikere, der laver et synkront snit for derefter at gøre det til en periode ved deres eksempelsamling; i Bache og Davidsen-Nielsen (1997:3) stammer eksemplerne fra værker af fx Isaac Singer 1902-1991, John Le Carré 1931-,

P.D. James 1920-, Len Deighton 1929-. Det interessante er, at denne type grammatikbogsforfattere anerkender Hermann Pauls princip, at når man betræder det sprogvidenskabelige domæne, er man automatisk historiker, og som sådan behøver man en historieteori! Sweet harcelerer endvidere over de grammatikere, der ikke kan nære sig for at komme med irrelevante bemærkninger om en forms eller kategoris oprindelse (auf historischer Grundlage); i mange grammatikbøger over moderne engelsk læser man den hyppige kommentar, at den bestemte artikel er udviklet af et demonstrativt pronomen – midt i en synkron udredning (Bache og Davidsen-Nielsen 1997:367):

Historically, the definite article *the* is a weakened demonstrative form. In many of its uses, this is semantically evident. ... Syntactically, the definite article is a central determiner

Hvad henviser 'historically' til? Ikke alene Reformbevægelsens advokater, men også Louis Hjelmslev (1976:93) har åbenbart talt for døde øren: 'desuden er diakroniske betragtninger, som det er bekendt nok fra nyere sprogvidenskab, irrelevante for den synkroniske beskrivelse.'

f) *At tjene livet*

Reformbevægelsen degenererede fra en oprindelig livgivende modernisme til en floskelagtig modernitet i de første årtier af det tyvende århundrede, hvor kun statsmagtens tro på synkrongrammatikkens pædagogiske lyksaligheder gav denne liv. Bevægelsens realisme endte med at lade den ydre verden – det talte sprog – stå i skyggen af den indre, nemlig synkrongrammatikernes regler hængende på et væld af forskellige systemiske stilladser: vejen til sproglige oplevelser eller erfaringer er ikke længere selvsyn (Spencer), men formidles gennem grammatikbogslæsning.⁴² Ikke overraskende tog Jespersen afstand fra Brandes – og Nietzsches – metoder. Han tog tilflugt i et kunstsprogs livløse konstruktioner, og hans sidste større værker

blev den spekulative *Analytic Syntax*, den endnu mere spekulative *Efficiency in Linguistic Change*, og storværket med den paradoksale titel *A Modern English Grammar on Historical Principles*.

Som Brandes (1966 bind 2:195; jf. også Humboldt i note 40) siger om Novalis' *Heinrich von Ofterdingen*: 'Her er virkeligheden gået helt op i idealet, ... Poesien er revet helt løs fra livet', idet der var blevet et 'svælgende dyb' mellem 'idelivet og menneskelivet'. Beskriver Brandes ikke her en glossematisk immanens og den moderne grammatikers problem? At se virkelighedens sprog i grammatikkens lys er en romantisk udflugt, at se virkeligheden i den hjelmslevske teori er og bliver et erkendelsesteoretisk mysterium, hvis ikke bluf (Hansen 2009).

Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
Campusvej 55
DK-5230 Odense M
ehan@language.sdu.dk

Noter

1. John Theodore Merz' omfangsrige 4-bindsværk fra 1896- er et eksempel på, hvorledes modernismen i sidste kvartal af århundredet selv havde lagt kimen til efterfølgende negative syn på århundredet (Merz 1965).
2. Knud Sørensens brug af *rationalist* tyder på en begrebsforvirring typisk for synkronismen: *rationalist* var nærmest et skældsord i det nittende århundrede, hvis dialektiske reaktion mod oplysningstidens kriticisme og rationalisme er beskrevet af Brandes nedenfor. Jespersens realisme består i, at han er iagttagere: 'I am above all an observer ... I am constantly noticing oddities of pronunciation, forms, and sentence constructions' (Juil et al. 1995:247). Jespersen bliver derfor også positivist, hvilken isme

- også var en reaktion på de forrige århundreders dominerende tankesæt, en dialektik koncist udlagt af Høffding (1920).
3. Jeg har formaliseret denne forskningsproces i Hansen (2001:133) under navnet *The Critico-Philological Method*. Jespersen og hans samtid kunne have set en sådan dialektisk bevægelse i Georg Brandes' *Hovedstrømninger*, bind 1, fra 1871; jf. Hansen 2009:67.
 4. Fotografiet, som synkronister er glade for i deres figurlige forsøg på at forståeligøre deres sprogtilstandsbegreb, blev opfundet i 1837 af Louis Daguerre og blev nærmest indbegreb af og ideal for forholdet mellem repræsentation og virkelighed; heroverfor har Barthes (2000:118-119) meget sigende påvist, at fotografiet under visse betingelser 'de-realizes the human world of conflicts and desires, under cover of illustrating it.' For dens politiske bevågenhed, med følgende generelle udbredelse i landenes uddannelsessystemer i kraft af dens tilsyneladende nytteværdi, står den moderne synkronisme i stor gæld til dampmaskinen og togtrafik med efterfølgende industrialisering og urbanisering; se Schröder (1984: 25), Hansen (1983:14-37) og Hansen (2009) samt nedenfor note 16.
 5. Jespersen kunne ved hjælp af Kierkegaard (1963:30), og understøttet af Brandes, have skabt en teoretisk ramme for en **moderne** antropocentricitet, thi Kierkegaards historiesyn matcher Brandes': 'hvad er det umagen værd at erindre det Forbigangne, der ikke kan blive et Nærværende.' Herbert Spencer spillede dog en væsentlig rolle for Jespersen og hans produktion, hvorimod Émile Durkheim, der stærkt influerede Antoine Meillet og Ferdinand de Saussure, er ukendt for Jespersen.
 6. Juul et al. 1995: 45, 105f., 114f. Erslev (1852-1930) var professor ved Københavns universitet fra 1883.
 7. Danmarks fysiske omfang blev reduceret til 39.000 kvadratkilometer (Petersen 2000:229).
 8. Roland Barthes (2010:52) har præcist beskrevet den synkrone grammatiks 'ensomhed' ved 'fravær af den anden' og kun 'at være nærværende i nuet' (2010:80); den moderne engelske grammatik(beskrivelse) løs-rives fra dens øvrige synkrone kontekst, fra dens oprindelse og videre forløb, og ikke mindst taleren/høreren, og fra den tyske og danske grammatik(beskrivelse); den fejlagtige logik bag det synkrone har jeg demonstreret i Hansen (2001:287-289).
 9. En del af disse faktorer var også den psyko-historiske hverdag for Louis Hjemlev, født i 1899. Jeg skylder Larsen (2002) tak for mange af mine

henvisninger til og omtale af den dannelsesmæssige tradition i det nittende århundrede.

10. Rasmussen (1992) anfører en relation mellem Madvig og Hjelmslev ved at henvise til en modsætning mellem de to. Hans henvisninger til Madvigs betydning for Hjelmslev fremstår dog tvungne og reelt irrelevante, så meget mere som Hjelmslev ikke selv diskuterer Madvigs sprogsyn. Det i Rasmussen (1992:41) fremførte Madvigcitater harmonerer med Hjelmslevs Sapircitat i *Principes* (Hjelmslev 1928:22-23) og med Hjelmslevs skel mellem psykologiske og grammatiske kategorier (Hjelmslev 1928:27 og note 3), et skel som Hjelmslevs just nævnte Madvigcitater jo klart understreger. Rasmussen synes at søge en falsk modsætning mellem Madvig og Hjelmslev, en modsætning der ikke gælder for Hjelmslevs samlede produktion; Madvigcitateret er mere relevant for Hjelmslevs efterfølgende diskussion (1928:68) af den mulige virkelighed bag rekonstruerede ordformer. Rasmussens næste Madvighenvisning og -citater (Rasmussen 1992:81) er en synkronlingvistisk trivialitet, der ikke begrundes nogen Madvigindflydelse; og Hjelmslevs nihilisme (1928:109) '... la grammaire synchronique, en tant qu'elle existe, ...' er uforenelig med Madvig. Hverken Hjelmslev eller Jespersen udviser nogen bevidsthed om de levende sprog i et politisk øjemed; jf. nedenfor.
11. I parentes skal det nævnes, at Madvigs latinske og græske *skolegrammatikker* er eksemplariske udtryk for immanente synkronbeskrivelser.
12. Citeret fra Hansen (2009:72 note 34). I samme forbindelse kan jeg også henvise til Kierkegaards bestemmelse af det synkroner, nemlig som et 'for Dig', idet kun det samtidige kan være virkelighed (Hansen 2009:80 note 56 og Barthes-citater senere). En blot kursorisk læsning af det 19. århundredes moderne tekster dokumenterer utvetydigt, i hvor stor gæld det 20. århundredes synkron- og strukturbegreber står til det forrige århundredes erkendelser, og vi må med Harald Høffdings ord konkludere, at vor tidsalders synkronlingvistik kun fuldbyrder, hvad allerede var velkendt i det nittende århundrede; jf. Høffdings historieteori for det nittende århundrede (Høffding 1920:1-5).
13. Arne Juuls arbejde over Johan Storm (2002) har i høj grad bidraget til en mere korrekt forståelse og vurdering af hele Quousque Tandem bevægelsens samt Otto Jespersens rødder og bidrag til synkronlingvistikken.
14. Citeret fra Christophersen (1989: 4) og Larsen (1989:111).

15. Hvis nogen ser en parallel til de aktuelle forskningstilstande i Danmark, er dette utilsigtet.
16. Jævnfør blot dette Spencercitat: 'the English language is superior to all others.' Excerpteret fra Spencer EBook 2005.
17. I samme år – 1871 – som Brandes startede sine forelæsninger over de litterære strømninger i århundredet, har vi også Slaget på Fælleden samt dannelsen af Dansk Kvindesamfund. Alle tre begivenheder indvarslede en samfundsmæssig nyorientering (også på undervisningsområdet), som bidrog til synkronlingvistikkens efterfølgende fremmarch; se note 4 ovenfor og Wiggen-citatet senere i Coda a).
18. Dette i klar modsætning til en del af det 19.århundredes kunstnere – Thorvaldsens klassicistiske antikideal eller Oehlschlägers orientalske inspiration (*Aladdin*) eller Grundtvig (senere).
19. Brandes (1966, bind 2:206) har en sigende kommentar om, at Grundtvig troede på, at jorden var 'verdens-midtpunkt'.
20. Madvigs samfundsmæssige engagement rummer en ironi ved, at Madvig også var nyhumanistisk orienteret.
21. Det bør nok fremhæves, at forstavelsen 'ny-' eller 'neo-' har to forskellige betydninger: i (ud)dannelsesstriden betød 'ny-' en genopliven af renæssancens humanisme, deraf 'neohumanismen' (med fx Wilhelm Humboldt og Madvig som eksponenter), mens i den sprogvitenskabelige strid betød 'ny-/neo-' de moderne sprogforskeres oprør mod deres lærere, 'gammelfilologerne' (med fx Georg Curtius som eksponent), altså lig med 'jung-/ung-' – de velkendte junggrammatikere eller neogrammarians.
22. En del af denne videnskabeliggørelse, som Hermann Paul stod for, og som eftertidens moderne synkronister ikke forstod, bestod i at løsrive sprogbeskrivelsen fra den nyhumanistiske nytteopfattelse af de sproglige kategorier. Viëtor indså dette, og med henvisning til Paul giver han en ironisk kommentar hertil i sin note 2 (1984:77/144).
23. Harald Høffdings psykologiske arbejder er ukendte for Jespersen; Jespersen kunne i Hermann Pauls arbejde få et indblik i psykologisk baseret sprogforskning.
24. Et eksempel herpå er følgende: 'From the substitution of principles for rules, and the necessarily co-ordinate practice of leaving abstractions untaught till the mind has been familiarised with the facts from which they are abstracted, has resulted [in] the postponement of some once early studies to a late period', der efterfølges af dette berømte udsagn: 'This

- is exemplified in the abandonment of that intensely stupid custom, the teaching of grammar to children' (Spencer, citeret Sørensen 1989:37). Herbart (1776-1841) var Kants efterfølger i Königsberg, senere i Göttingen, og var i sin filosofi og psykologi kritisk over for fakultasteoriens tanker om medfødte ideer og fremhævede nødvendigheden af en matematisk-naturvidenskabelig metode.
25. Viëtor (1984:63/130) bruger udtrykket 'schriftelehrende Schulgrammatik', hvor Jespersen kan have fundet inspiration til sit 1886-begreb 'Papierphonetik'. Viëtor (1984:72f./139f.) henviser også til Sweets *Handbook of Phonetics* fra 1877 og fremhæver princippet om undervisning 'auf phonetischer Grundlage' i modsætning til 'auf historischer Grundlage'.
 26. Se Sørensen (1989:36) for eksempler på konstruerede data og nedenfor i Coda; autentiske tekststykker vil også understrege kontekstens betydningsbærende funktion.
 27. En disciplin, som Jespersen sikkert fandt inspiration til i Herbert Spencers *Essays on Education and Kindred Subjects* fra 1854-1859 (trykt i *Everyman's Library* 1911/1963). Jeg har benyttet mig af The Project Gutenberg EBook-udgaven #16510.2005. Princippet blev klart udtrykt af Viëtor (1984: 75/142): 'die Grammatik ... schliesst sich im einzelnen schon ganz von selbst an die Lektüre an.'
 28. En velkendt Jespersen-position, som Hjelmlevs ligeså velkendte forsøg på at ophæve skellet mellem de to kan spores tilbage til.
 29. Se blot hans essay om 'uddannelse' i ovennævnte værk (note 27). Uddannelsesessayet blev oversat af Høffding med en titel, *Opdragelse*, der minder stærkt om nyhumanisternes nexus mellem *Erziehung* og *Bildung*.
 30. Som Spencer skriver: 'Along with rote-teaching, is declining also the nearly-allied teaching by rules. The particulars first, and then the generalisation, is the new method' og lidt efter: 'Rule-teaching is now condemned as imparting a merely empirical knowledge – as producing an appearance of understanding without the reality. To give the net product of inquiry, without the inquiry that leads to it, is found to be both enervating and inefficient. General truths to be of due and permanent use, must be earned' (citeret fra Ebook-udgaven, se note 27).
 31. H.-G. Wiwels *Synspunkter* blev også udsat for en sønderlemmende kritik af Kr. Mikkelsen (se Hansen 2009:71 og note 29).
 32. Sørensen (1969:134) giver også sigende eksempler herpå, fx '*Taleøvelser*

- (forskjellige fra mundtlig Stil) ligge i det hele udenfor Skolernes Opgave' (skrevet af Julius Paludan, professor ved Københavns Universitet 1892-1918). Bortset fra det bringer ovennævnte citat mindelser om Louis Hjelmslevs immanente strukturalisme.
33. Ingen, der har læst bind 1 af *Hovedstrømninger*, kan være i tvivl om dette.
 34. Brandes (1966:22, 23) siger: 'Det, at en litteratur lever, viser sig i, at den sætter problemer under debat.' Og den spencerske regel-afsky fremhæver Brandes som et karakteristisk træk hos den unge Werther, der 'afskyr reglen på alle områder', fordi den kun kan 'ødelægge den sande naturfølelse' (1966:49f.). Et værks værdi måles ikke på nytteværdien, men kun på dets 'forhold til livet' og til 'fremskridtet' (1966:247).
 35. Se note 2 ovenfor.
 36. Sammenlign Henry Sweets grammatikbog: *A New English Grammar. Logical and Historical* fra 1891.
 37. Som fx Hartvigson & Jürgensen (1971:23), der inkonsekvent kalder sætningen *You are ready* med stigende intonation for en 'statement-question', hvor man lige så godt kunne kalde *Your are ready* med faldende intonation for en question-statement. En anden type eksempel: spørgeformen i 'Why don't we do it' udtrykker her opfordring som i 'Let's do it'. Den konsekvente grammatiske analyse er ofte mere kompliceret end moderne synkronister lader ane. Se CODA punkt d) nedenfor.
 38. Der er en interessant parallel: Sweet hældede til den anskuelse, at subjektet var primærled i forhold til prædikatet, hvor Jespersen helt klart ser et underordningsforhold mellem subjekt (primær) og verballed (sekundær). Endvidere arbejder Sweet også med zero-form, se 1968:§77 ('negative inflection') og §108.
 39. Kolonne 1 og 3 er fra Sørensen (1989:36,32), der citerer en grammatikbog fra 1856; kolonne 2 er fra Bache og Davidsen-Nielsen (1997:52-53); kolonne 4 er fra Viëtor 1984:63/130.
 40. Jeg har behandlet dette i Hansen (1984). Vor tids Hjelmslevskesperter overser, hvor bundet Hjelmslev var af det nittende århundrede; med henvisning til det aktuelle eksempel må man konkludere, at Hjelmslev genopfinder ovennævnte sammenfald i forsøget på at gøre 'sprogteorien til alt', hvor altså Kierkegaard gjorde 'Troen' til alt. Wilhelm von Humboldt (1979:66) udtrykker det på denne måde: 'Die Griechen sind uns nicht bloß ein nützlich historisch zu kennendes Volk, sondern ein Ideal'.

41. Cf. Herbert Spencer: 'in education the process of self-development and self-instruction should be encouraged to the uttermost' (citeret fra Ebook-udgaven).
42. Det farlige ved den synkrone grammatiks påstand om eller krav til (en fotografisk) realisme er, at uden ironi ender forfatteren i undervisningen i et romantisk 'dobbeltgænger' (Brandes bind 2:226 et pass.): "'Denne konkrete sætning har jeg beskrevet i min grammatikbogs § 275,'" siger grammatikeren.' – Hermed stilles også spørgsmålet til den moderne synkrone grammatikforfatter: hvad er formålet med og berettigelsen af grammatikbogen?

Litteratur

- Andersen, Knud Gram et al. 1969. Engelsk undervisning analyseret i ni artikler. København: Gyldendal.
- Andersen, Vilhelm. 1925: Den danske Litteratur i det nittende Aarhundredes anden Del. Fjerde Bind. København: Gyldendalske Boghandel.
- Bache, Carl & Davidsen-Nielsen, Niels. 1997. Mastering English. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter.
- Barthes, Roland. 2000. Camera Lucida. Reflections on Photography. Translated by Richard Howard. London: Vintage.
- Barthes, Roland. 2010. Sorgens Dagbog. Udgivet og forsynet med noter af Nathalie Léger. Oversat af Steffen Nordahl Lund. København: Rævens Sorte Bibliotek.
- Brandes, Georg. 1966. Hovedstrømninger i det nittende Århundredes Litteratur. (1872). Bind 1 og 2. København: Jespersen og Pios Forlag.
- Busck, Steen & Poulsen, Henning (redaktion). 2000. Danmarks historie. I grundtræk. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hansen, Erik. 1983. Om historie og sproghistorie. Forandring 1. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hansen, Erik. 1984. K.E. Løgstrups sprogsyn. Religiøs tydning: supplement til sprogfilosofi og sprogteori? Danske Studier 79.7:70-102.
- Hansen, Erik W. 2001. The Synchronic Fallacy. Historical Investigations with a Theory of History. Odense: Odense University Press.
- Hansen, Erik W. 2009. En vurdering af glossematikken og dens reception. Louis Hjelmslevs forudsætninger og fejlgreb. Danske Studier 104.8:64-105.

- Hansen, Erik & Nielsen, Hans Frede. 2007. *Irregularities in Modern English*. Second edition revised by Erik Hansen. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Hartvigson, Hans & Jürgensen, Bengt. 1971. *Engelsk Intonation*. København: Gyldendal.
- Haue, Harry. 2004. *Almendannelse for tiden*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hjelmslev, Louis. 1928. *Principes de grammaire générale*. København: Andr. Fred. Høst & Søn.
- Hjelmslev, Louis. 1976. *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Humboldt, Wilhelm von. 1979. *Wilhelm von Humboldt. Bildung und Sprache*. Besorgt von Clemens Menze. 3. Auflage. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Høffding, Harald. 1920. *Ledende Tanker i det nittende Aarhundrede*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Jespersen, Otto. 1886. *Zur Lautgesetzfrage*. *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* 3:188-216.
- Juul, Arne. 2002. *Den levende fonograf*. Nordmændenes Professor Higgins. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Juul, Arne & Nielsen, Hans F. (eds.). 1989. *Otto Jespersen. Facets of his Life and Work*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Juul, Arne, Nielsen, Hans F., & Nielsen, Jørgen Erik. (eds.). 1995. *A Linguist's Life. An English Translation of Otto Jespersen's Autobiography with Notes, Photos and a Bibliography*. Translated by David Stoner. Odense: Odense University Press.
- Kierkegaard, Søren. 1963. *Frygt og Bæven*. I: *Søren Kierkegaard Samlede værker*. Bind 5. Udgivet af A.B. Drachmann, J.L. Heiberg og H.O. Lange. København: Gyldendal.
- Larsen, Eckhardt Jesper. 2002. *J. N. Madvigs dannelses tanker*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Larsen, Fritz. 1989. *Jespersen's New International Auxiliary Language*. I: Juul & Nielsen 1989:101-122
- Løgstrup, K.E. 1976. *Vidde og prægnans*. *Metafysik 1*. København: Gyldendal.
- Merz, John Theodore. 1965. *A History of European Thought in the Nineteenth Century*. In Four Volumes. New York: Dover Publications, Inc.

- Mikkelsen, Kr. 1902. Om det ny System i den danske Sproglære. København: Lehmann & Stages Forlag.
- Nielsen, Hans Frede. 2000. The Early Runic Language of Scandinavia. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- Nietzsche, Friedrich. 1996. Historiens nytte. På dansk ved Helge Hultberg. (1874). København: Gyldendal.
- Nordenbo, Sven Erik. 1984. Bidrag til den danske pædagogik historie. København: Museum Tusulanum.
- Paul, Hermann. 1968. Prinzipien der Sprachgeschichte. Achte, unveränderte Auflage. (1880). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Pedersen, Holger K. 1927. Sprogvidenskaben i det nittende aarhundrede. Metode og resultater. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- Petersen, Erik Strange. 2000. Vækst og demokratisering. 1848-1914. I: Busck & Poulsen 2000:231-286.
- Quousque Tandem. 1882. Pseudonym for Wilhelm Viëtor. Se Schröder 1984.
- Rasmussen, Michael. 1992. Hjemslevs sprogteori. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Saussure, Ferdinand de. 1916. Cours de linguistique générale. Paris: Payot.
- Schröder, Konrad (Hrsg.). 1984. Wilhelm Viëtor: „Der Sprachunterricht muss umkehren“. 1905, dritte durch Anmerkungen erweiterte Auflage. (1882) München: Max Hueber Verlag.
- Spencer EBook. 2005. The Project Gutenberg EBook #16510.2005: Herbert Spencer's Essays on Education and Kindred subjects from 1854-1859 (printed in Everyman's Library 1911/1963).
- Sweet, Henry. 1968. A New English Grammar. Logical and Historical. (1891). Oxford: Clarendon Press.
- Sørensen, Knud. 1969. Engelskundervisningen i Danmark historisk betragtet. I: Andersen et al. 1969:127-137.
- Sørensen, Knud. 1989. The Teaching of English in Denmark and Otto Jespersen. I: Juul & Nielsen 1989:29-42.
- Viëtor 1984. Se Schröder, Konrad (Hrsg.). 1984.
- Wiggen, Geirr. 2006. Athalia Schwartz og dansk skolegrammatikhistorie. Danske Studier 101.9:89-101.
- Wiwel, H.-G. 1901. Synspunkter for dansk Sproglære. København: Det nordiske Forlag Ernst Bojesen.

